

Іржа на клинку

Олег Клименко

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

У Першу світову герої роману жили тим, що їх хвилювало тієї чи іншої хвилини. Вчора і завтра — порожні слова, невідомі війні. Війна — це болюче очікування наступного ранку, наступного обіду, наступної вечері. Віддаленіше майбутнє — рожева химера, в яку вірять хіба що діти. Минуле — навіть те, що відбувалося зовсім недавно, уявлялося далеким напівзабутим сном. Зрештою, усе на війні — це якийсь страшний сон наяву. Убивство за обов'язком, убивство за присягою, убивство лише тому, якщо не вб'єш ти, то уб'ють тебе. Заповіді зі Святого Письма: не вбий, не вкради, не забажай... — на фронті в окопах звучали як зла насмішка. Хто хоче перемагати, той не стане марити за дрібницями.

Кожної осені їм обіцяли, що цей жах закінчиться до зими, але розквітала весна, а війна тривала, як і досі.

Після важких воєнних років, коли настали спокійніші, стерпні роки, наші персонажі пережили перший катарсис — особливу, найвищу форму трагізму, емоційного потрясіння, фізичного й морального страждання, що протягом тривалого часу пригнічували їх своєю безвихіддю. «У нашого покоління не залишилося слів», — зізнався хтось із великих, який знав ціну світлим ідеалам, що пішли геть разом із роками війни. А втім, якими б виснажливими не були спогади, ветерани війни змушені були чіплятися за життя, щоб жити далі.

Потім розпочалась осінь їхнього життя — чудовий час, ніби створений для роздумів і спогадів. Підсвідомий щем за розтраченою молодістю, за пущеними на вітер зрілими роками, обтяжувався усвідомлюванням того, що люди виявилися безсилими перед викликами війни, революції та громадянського розбрату. Перегортаючи в думках тьмяні від часу спогади, гамуючи біль своїх ран, сваволі отруйних наклепів і спокутуючи власні гріхи, персонажі намагались у мемуарах представити себе благороднішими і вищими, ніж були на крутому переломі історії, й

настільки виразно, ніби саме від них залежала доля світової війни.

Час завжди крокує убивчо швидко. Тільки наприкінці життя люди у вузькому колі рідних та близьких, збираючи уламки свого шляху, немов на сповіді згадують про початок, із якого потрібно хоч жменьку правди залишити на згадку, а не забирати з собою в могилу. Мабуть, вони вірять: чим важча була дорога — тим глибше очищення. І справді, на одрі смерті перед відходом у небуття їхнє моральне очищення та піднесення душі було повним. Згадалось навіть те, про що не хотілося згадувати. До болю чітко їм бачилося все, що вони тоді здійснили та пережили і про що жалкували: ті зазублини і ту іржу.

Київ, 12—27 червня 1914 року

Південне сонце Києва після вологого і холодного Петербурга справило на випускника Миколаївської академії Генерального штабу штабскапітана Сергія Олександровича Янишевського приємне враження й подарувало емоційне піднесення.

Штаб Київського військового округу сяяв. Його важкі й помпезні обриси здавалися символом міцності Російської імперії. На тлі цієї пишноти і блиску скромна постать офіцера виділялася невеликою темною плямою.

У гостинно розчинені парадні двері, компрометуючи декларовану гостинність та офіцерську етику, овечою отарою протискувалися капітани, підполковники і полковники із примітною сивиною, з якою гармонували срібні з патиною академічні значки на грудях. Офіцери, щоденно запізнюючись на службу, що стало поганою звичкою, обливаючись потом, намагались якомога скоріше проскочити у прохолодні кабінети, щоби вчасно постати перед очима начальства. Більшість із них — у пенсне, окулярах, аксельбантах... і з животиками. А один — велетень зі складками на виголєній потилиці, що набігали одна на одну, й подвійним підгорлям, задихав так важко, наче це був паровоз в уніформі. Через

старанне сидіння в зачинених кабінетах обличчя в них аристократично бліді, а напрасовані бриджі бралися пузирями на колінах і непристойно лисніли ззаду.

Просторі коридори, якими клацали офіцерські каблуки, портрети полководців у великих позолочених рамах, розкішні мармурові сходи, килимові доріжки... Уже від їхнього вигляду в Янишевського прискорився пульс, піднявся настрій.

Його високопревосходительство командувач військовим округом генерал-ад'ютант і генерал від артилерії Микола Іудович Іванов був зайнятий — готувався до ярмарку марносластва місцевого розливу: балу, який давав Київський губернатор, шталмейстер і сенатор Микола Іосафович Суковкін.

Через відсутність командувача Янишевський, поскрипуючи новенькою портупесею, відрекомендувався його помічнику генералові Миколі Володимировичу Рузьському — худорлявому, в цивільному пенсне на носі, що робило його схожим на вічного студента чи гімназійного вчителя, котрий жартома нап'яв на себе генеральський мундир.

Доля наділила нашого молодого героя блискучою зовнішністю, холодним розумом, помірним шанолюбством та репутацією красивого кавалера і танцюриста. Виструнчившись, зсунувши стрункі, мов ялини, ноги, й мелодійно дзенькнувши шпорами, Янишевський голосно «прогавкав» генералові своє ім'я і тим самим закінчив офіційну частину представлення.

При першому знайомстві Рузький видався штабскапітанові сухим і стриманим. Генеральський оцінливий погляд, спотворений склом оптики, пронизав і кабінет, і Янишевського.

— Пройшли крізь вузьке академічне горло — закінчили два основні та один додатковий курс академії за першим розрядом. А чому б вам було не пройти цензове командування ротой? Із вашим гвардійським зростом та виправкою — місце в кавалергардах чи

хоча б у П'ятому гренадерському Київському полку. Так і кар'єра б швидше пішла, — виголосивши повчальну тираду, генерал втупився у штабскапітана.

— Кожен робить свій вибір, ваше превосходительство, — стримано спробував пояснити. — Сімейні обставини потребують моєї присутності тут.

Про здоров'я матері вирішив не поширюватися.

— Тільки вибирають не те... Служитимете під командуванням Генерального штабу полковника Миколи Миколайовича Духоніна, — невдоволено буркнув і оприлюднив давно очевидну істину. Відчувалося, що генерал не може змиритися з тим, що у когось є інша, ніж у нього, думка. — Потрудіться сьогодні ж прибути до нього. Бажаю успіху на поприщі розвідки.

Янишевський зберіг увічливу усмішку. Він вийшов з відчуттям, що все відбулось як і треба.

— Прибув для подальшого несення служби, — застібнутий на всі ґудзики, як і годиться, відрекомендувався він старшому ад'ютантові штабу округу полковникові Духоніну.

Полковник був середнього зросту й повноти, з густим чорним волоссям, яке завивалося, франтувато закрученими чорними вусами й також у пенсне без оправы, що прилипло до його ренесансного носа. Якби не літня засмага, він би цілком вписувався у середовище штабних альбіносів. Щира усмішка, м'який голос, тепла приватність інтонації, співчутливе й чуйне ставлення до проблем підлеглого свідчили про те, що він скромна, душевна й інтелігентна людина.

— Відрекомендувалися командувачу округу?

— Ні, засвідчив свою повагу особисто лише генералові Рузькому. Кажуть, що його високопревосходительство генерал Іванов застряг десь на Липках у компанії генерал-губернатора.

— Таке з Миколою Іудовичем трапляється частенько, — засміявся Духонін. — Рузський вас прийняв у сердечних тонах?

— Залишався холодним, як арктичний лід.

— Так, він не сяє приязністю, — погодився полковник.

Звичайно, що полковник Духонін уже встиг ознайомитися з формулярним списком підлеглого і склав для себе враження з дуже похвальних констатувань курсових начальників, які ростили еліту російської армії:

«Наполегливий і старанний у навчанні. Отримав Михайлівську премію — 500 рублів — за кращий винахід і вдосконалення у галузі артилерії», — акцентував начальник Михайлівського артилерійського училища генерал-майор Всеволод Миколайович Верхаловський.

«Толковий, ініціативний, виконавський, схоплює все на льоту, інтереси справи ставить понад усе», — шаблонно відписав штабфіцер академії полковник Михайло Дмитрович Бонч-Бруєвич.

«Ці якості добрі для чиновника, а для розвідника?» — не без підстав засумнівався у його критеріях Духонін.

— Я запрошений був вибрати вакансію за старшинством балів. Проте довелося відмовитися від призначення у столичний округ і вирушити «тимчасово» до «матері міст руських», тобто на задвірки політичного життя імперії, — відверто пояснив свої кар'єрні еволюції Янишевський.

— Дозвольте не погодитися з вами. Київ — один із великих розумових центрів, — поправив його Духонін, для якого місто стало рідним.

— Мені й Петербург не чужий... Але здоров'я матері... Ви ж розумієте...

— Не засмучуйтеся. Що не робиться — все на краще. Мене теж тимчасово відрядили сюди... Ох, якби знати, що це «тимчасово» затягнеться аж на дванадцять років! Проте ніхто не знає наперед

свої долі, — проявив зустрічну відвертість Духонін. — Зрозумійте, я навіть радий, що так сталося. Тут у Володимирському кадетському корпусі минули мої юнацькі роки. Врешті-решт вирішальну роль зіграла наша романтична професія. Бажаю і вам відчувати романтику і за її допомогою будувати свою майбутню кар'єру.

Янишевський промовчав. Відвівши на хвилюк очі, він замилювався видом величного Дніпра, що відкривався з вікна.

Духонін підвівся і запровадив штабскапітана до крихітного кабінету з одним вікном, де тіснилися чотири столи, за якими схилюлися над паперами два підполковники і капітан.

— Ось ваш стіл, — вказав. — Розміщуйтеся і вникайте у справи. Перед тим, як поїдете у закордонне відрядження, маєте зайнятися ґрунтовним вивченням австро-угорської армії.

— Зробіть ласку! Раді кожній свіжій людині, — доповнив Духоніна підполковник і генерального штабу Розен, який нещодавно повернувся з відрядження з Болгарії. На його бронзовому обличчі назавжди застигла чи то незгасла тривожна дума, чи то навіки незабутні спогади.

Здійснивши щоденний ранковий променад Миколаївським ланцюговим мостом і провентильовавши на свіжому повітрі як слід легені, рівно о дев'ятій Янишевський сідав за стіл, діставав із сейфа справи і розпочинав вивчення. Ці своєрідні уроки йому ніхто не завдавав і не перевіряв, як він засвоїв матеріал. Від його оперативного стола ніби струмував бадьорий магнетизм, стверджуючи про непорушність зібраних тут даних і висновків розвідки. Коли виникали запитання, то штабскапітан звертався за допомогою до Генерального штабу капітана Леоніда Іполитовича Кір'янова, який сидів за сусіднім столом і охоче давав розлогі пояснення. Він слушно порекомендував Сергію для глибшого і всебічного вивчення Австро-Угорщини та сусідніх із нею країн

завести течки й наповнювати їх вирізками з газет. Того ж дня у папку Янишевського лягла химерна замітка з гучним сенсаційним накипом «Русского слова»:

«За останні три тижні у Відні було тридцять випадків, коли коней укусили скажені собаки. Міська влада констатувала наявність епідемії сказу і видала суворі й обов'язкові постанови стосовно бродячих псів».

Янишевський, уважно прочитавши замітку кілька разів, поставив жирний знак запитання, а згодом іронічно дописав: «А чи не охопив сказ австрійських політиків?»

Утім, спадок, який Янишевський отримав від своїх попередників, був украй строкатим. Австро-Угорщина, з її незграбною державністю, відсутністю національної єдності, слабкістю військової сили, сама собою нікому не створювала небезпеки. Однак, завдяки своєму географічному положенню, набуваючи силу в нерозривному зв'язку з Німеччиною, ставала загрозою для великих держав, зокрема для Росії. Політику Відня, особливо на Балканах, без сумніву, всіляко заохочував Берлін, і вона ставала до Петербурга дедалі менш дружньою. Одряхла Австро-Угорщина здалася тоді Янишевському підлою, огидною й приреченою на загибель.

Офіцери штабу округу, ніби раби, приковані до столів невидимими ланцюгами обов'язку, щоденно розсилали й отримували вихідні та вхідні телеграми, відволікаючись при цьому на численні телефонні дзвінки, різні узгодження і виклики до начальників. Потрібно було також робити точні записи у формуляри. Пунктуальність мала залишатися на висоті.

Усе, що тільки могло впасти, валилося на їхні голови. Скільки б не накидали паперів, офіцери корпіли над ними до пізнього вечора, наче дрібномережані чиновники, які не втрачали надії колись вибитися в люди. Бувало, що і Янишевський аж опівночі повертався

на Велику Житомирську, де він винаймав скромне помешкання. А ранками штабскапітана як завжди дратувало набридливе дзенькання будильника. Рука його виповзала з-під ковдри і сильно грюкала по дзвінку, отвережуючи нахабу. Нарешті, прибравши сидячу позу, він довго совав ногами під ліжком, намагаючись знайти далеко засунуті капці.

Іноді в обідній час, щоб розім'ятися, офіцери дозволяли собі пограти в більярд. Янишевський ганяв кулі по гренадерському — міг би переграти самого чорта. Того, хто програв, штрафували — він ліз під стіл. Ото сміху, господи!

Червень у Києві був тягучий, як мед, підсолоджений квітками. Імпозантне місто зі святковими бульварами, скверами, радісним шумом фонтанів і щебетом птахів жило своїм повсякденним життям, яке котилося мирними рейками. Пожежники зі Старокиївського пожежного відділення випробовували недавно придбаний пожежний автомобіль фірми «Фрезе і К», який перевозив десять вогнеборців, дві драбини, стендер 1 і рукави завдовжки вісімдесят сажнів. Однак нова техніка не могла розв'язати проблему водопровідної кризи при пожежі. «Місто без води. Червоний півень загрожує нам загибеллю. Десята пожежа без води, оскільки батьки міста забули про нас», — волила міська газета «Народная копейка».

Попечитель Київського навчального округу пан Могильницький наказав директорам середніх навчальних закладів для підняття патріотичного духу в юних серцях виконувати двічі на тиждень гімн «Боже, царя храни!». Вимагав строго попередити гімназистів, що у випадку недостойної поведінки під час виконання гімну (штрикання шпилькою сусіда, длубання в носі й стріляння з рогатки), їх виключать з гімназії.

А в неділю, 22 червня, о сімнадцятій годині на іподромі Південно-Західного скакового товариства, напроти заводу Гретера,

мали відбутися офіцерські скачки. Збір від вхідних квитків організатори обіцяли переказати на рахунок Олексіївського військового притулку.

— Завтра приїздить Генерального штабу полковник Олександр Олександрович Самойло, який є знаним фахівцем розвідувальної роботи проти Австро-Угорщини. Служба під його керівництвом належить до найкращих моментів мого життя, — оголосив Духонін, на хвилюк відірвавши Янишевського від оперативного читива.

Без запізнення, рівно о шостій ранку поїзд із Петербурга випустив останню порцію диму на людний перон Київського вокзалу. Цей факт зафіксував «шафгаузен» Духоніна, який туди прибув, щоб зустріти столичного гостя. Самойло вийшов із вагона свіжопоголений, пахнучи різким одеколоном. «Мабуть, «Наполеон», а може, й модний «Адорабль», — принохувався Духонін. Нахабно сяяли і чоботи гостя. Полковники обнялися по-приятельському. На автомобілі Микола Миколайович відвіз Самойла до «прибуткового будинку» Лева Гінзбурга, де на дванадцятому поверсі, згідно з побажанням Самойла, для нього замовили апартаменти. Звідти, з висоти пташиного польоту, відкривався чудовий краєвид на місто. Це був найвищий хмарочос імперії, при вигляді якого паломники хрестилися, вважаючи його храмом.

Підкреслено ввічливо Духонін провів Самойла до кованого ліфта американської фірми «Отіс». Домовилися, що після розпакування валізи гість зробить невеличкий моціон — урочистий тур навколо монумента княгині Ольги на Михайлівській площі, відтак завітає до кондитерської Жоржа, де до віденської кави подають розкішні тістечка, й рівно о десятій обговорить службові питання в кабінеті Духоніна.

Микола Миколайович не заперечував бажанням Самойла. Знав, що моціон у житті військового розвідника грає суттєву роль — не

тільки підтримує добрий фізичний стан тіла, а й розвантажує голову.

Духонін, відрекомендувавши Самойла підлеглим, із легкою усмішкою повів ввічливу розмову:

— Як щодо погоди під час поїздки? Чи добре відпочили в купе? Як вам Київ? Райський клімат, чи не так?

— Із погодою все гаразд. А з відпочинком, коли в сусідньому купе молода красива панянка, не тлумачте хибно, — не дуже...

Присутні услужливо захихикали, сприйнявши слова столичного гостя вдалим жартом.

Нащадок легендарного запорізького кошового отамана Самійла Кішки полковник Самойло — атлетичної будови, з привабливим відкритим обличчям, приємним м'яким голосом, у якому часто пробивався московський «говор», став за трибуну.

Протягом академічної години полковник прочитав змістовну лекцію щодо розвитку й модернізації австро-угорської армії. Він, як і Микола Миколайович, ставив перед собою завдання поглибити професійні знання розвідників. У цьому в Самойла і Духоніна виявилася справжня спорідненість душ.

— Німеччина досягла вражаючих результатів ув озброєнні й перебуває в стані постійної готовності. Навіть Австро-Угорщина, яка протягом багатьох років близька до державного банкрутства, розвинувши мережу стратегічних залізниць, у військовій сфері стоїть вище Росії. З огляду на ситуацію, яка не може не тривожити, Генштаб чекає на ваші пропозиції щодо посилення розвідувальної роботи проти нашого ймовірного супротивника. Пани офіцери, потрудіться звикнути до думки про те, що війни, зв'язані з поняттями честі, уже відійшли в минуле. Їх замінили нові війни — війни двадцятого століття, про закони яких навіть геній Шекспіра нічого не знав. Їх богами є інтелект, доцільність і раціональність, — прозвучав завершальний, підсумковий акорд лекції.

— Треба посунути наші «ворота» в глиб Галичини. Правильно я зрозумів? — перепитав Самойла Духонін, який після участі спостерігачем на маневрах мав своє враження про можливості армії ймовірного супротивника.

— Так, посунути й розвернути на нашу користь. Для цього слід максимально використати русофільство.

— Як на мене, роль русофільства не слід перебільшувати. У Галичині користуються підтримкою австрійської влади мазепинські партії. У випадку війни русофілів, без сумніву, інтернують. Для розвідувальної роботи потрібно вербувати агентів з числа чехів, словаків й інших поневолених народів імперії, — вніс корективи Духонін, який завжди у боротьбі протилежностей вишукував раціональне.

— Не можу, Миколо Миколайовичу, не погодитися з вашими авангардними висновками. Слов'янство є нашим потенціалом.

Завдяки керманичам Самойлу і Духоніну молоді розвідники плвли вірними каналами — до істини.

— Із приводу початку моєї служби в Києві пропоную випити кілька келишків мадери. Це розтопить кригу офіційних стосунків, — запросив полковників штабскапітан Янишевський.

— Я не проти, — без світського викрутасу «вважатиму за честь» погодився Самойло. — Наша служба не терпить надлишкової офіційності.

Примхливий естет Янишевський, підтримуючи зовнішній кворум пристойного життя, відвідував лише першокласні ресторани і їздив тільки на парних екіпажах. Із чудовим молодим апетитом запрошені пани офіцери повечеряли у ресторані «Шато» в екзотичних ложах. Важкі штофні занавіски були опущені. Здавалося, що вони відгородили себе від усього світу. Співачок із відкритої сцени й тапера не запрошували. Пам'ятали той прикрий випадок, який у травні 1912 року трапився з полковником

Генерального штабу Олександром Івановичем Лільє в шантані «Апполо». Напившись до чортиків, полковник узявся вимагати у піаніста Штрейбера виконати марш Самарського полку. Коли той відмовився, вихопив шаблю і різонув музиканта по горлу. Скандал, у якому, крім Олександра Лільє, були замішані два його брати, Іван та Михайло, — інженери залізничних військ, й нинішній генерал-квартирмейстер 8-ї армії Антон Іванович Денікін, неприхильні газети «Кієвлянін» і «Трудовая копейка» роздули до крайніх меж. У Києві вибухнули протести проти свавілля військових. Щоб не псувати братові Олександру кар'єру, його провину перебрав на себе Михайло, який тоді обіймав посаду голови ремонтного комітету Петербурзького інженерного управління. Як людина честі він подав рапорт про відставку.

Гості Янишевського з насолодою випили кілька келишків мадери і по бокалу благородного шампанського, що іскрилося радістю. Так між офіцерами закладались основи майбутніх стосунків, до того ж хороших.

— У нас гарна традиція: на службі говорити про випивку та жінок, а під час відпочинку — про роботу, — ніби продовжив нараду Самойло. — Тепер є питання, що потребують негайного вирішення, а у робочому кабінеті надто багато зайвих вух.

...

Далі — у повній книжці «Іржа на клинку».

nashaknyga.com.ua